V/83.

346

273. 15
Ч-42

21

1809

01 OCT 2009

III-11

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

ՍԻՍԵՌՆԵՐԸ

271.15
Ա-42

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ

ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

200-ԱՄԵԱՅ ՅՈԲԵԼԵԱՆԻ ԱՌԻԹՈՎ

(Արտատպուած «Մշակ» լրագրից)

346

ԹԻՓԼԻՍ
Արագ. տպար. Մ. Մարտիրոսեանցի
Միքայէլեան փողոց № 81
1901

Дозволено Ценз. Тифлисъ 23 Августа 1901 года.

3533-2002

ԾԱԼԻԱՑԱՆ

(Ուղեւորի թուղթիկ տպաւորութիւններ)

Ս. Ղազար եմ գնում։ Մանկութիւնից եմ երազել այս օրը, այն անդառնալի կերպով անցած ժամանակներից, երբ դեռ չէի հասկանում «Որ ի քնար հոգեւաւիղ»-ը և երբ սիրտս փղձկում էր «Ո՜վ դու բարեկամ»-ը կարդալիս. Բագրատունիներն ու Ալիշանները հեռուից ասես դիւթում, քաշում են։ Ինչ հաճելի է օտար երկրում հայրենիք զգալ այսպէս խորունկ կերպով։

Վենետիկեան գարնանային օր է։ Հիւրասէր մենաստանն իր նաւակն ունի Ծովափին։ Ուղիղ ճաշ է։ Մի ծեր և մի երիտասարդ իտալացի թիավարների յաղթ բազուկներով սև կոկիկ նաւակը սլանում է հարաւային արևի վառ շողերով ողողուած ջրերի հայելանման մակերևոյթի վրայ։ Զուրջս ամեն բան ժըպտում է, և՛ արևը, և՛ ջրերը, և՛ գօնդոլները. իսկ այս երկինքը՝ ի՜նչ յստակ է ու կապոյտ։ Մի ուրախ տրամադրութիւն է իջնում վրաս. թւում է՝ երկար տարիներից յետոյ հայրենիք եմ գնում, մայր երկրի մի կտորը պիտի տեսնեմ և այնտեղ հուշակաւոր ծերունուն՝ հինաւուրց Նահապետին։

Տեղատուութիւն է. ջրի տակից բաղմաթիւ կըղզիներ են դուրս ցցուել, աւազապատ կամ կանաչ, և

Նրանց միջից գալարւում է խոր ջրանցքը, ինչպէս մի լայն գետ։ Ջրանցքի երկու կողմերում, զանազան ուղղութեամբ, շարուած են ուղեցոյց հաստ ցիցերը, որպէս լուռ պահապաններ ըմբոստ ալիքների կատաղութեան դէմ։ Այստեղ այնտեղ կղզիների ափին, ծանծաղուտների մէջ, ինչպէս մոլորուած կամ շուարած, անշարժ կանգնած է մի ձկնորսական նաւակ, իսկ նրա տէրերը, երկու ընկերներ կամ մի հայր ու որդի ձեռքերով խառնում են ջուրը կամ փոքրիկ ցանցերը քաշում և դուրս հանում ջրից այն բոլորը, ինչ որ շարժուն է, ինչ որ կենդանու հեռաւոր նմանութիւն ունի։ Ծովափնեայ ժողովուրդը ջրային կենդանիների մէջ խտրութիւն չէ դնում։ Ծովային գինուորները, մեծ ու փոքր նաւակներով սփռուած ջրերի վրայ, զանազան վարժութիւններ են կատարում թիավարելով և իրանց ուրախ աղաղակներով լցրել են շրջակայքը։

Երբեմն երբեմն մեր կողքից անցնում են մեծ ու փոքր շոգենաւեր բաղմութեամբ լցուած։ Նրանք թափով յուզում, տակն ու վրայ են անում ջրերը. մի բոպէ մեզ էլ է հասնում ուռած ալիքների թափը, մեր նաւակը տաշեղի պէս վեր ու վար է անում, ծրփում է սիրուն ելևէջներով և ապա կրկին սլլում առաջ խաղաղ ու անձայն։ Թռչուն չկայ, ոչ ջրային և ոչ ցամաքային. նրանց երգը չէ հնչւում այս կղզիների վրայ, որոնք իրանց փխրուն մէջքին կրում են այս տարօրինակ քաղաքը. թռչունի փոխարէն այստեղ մարդն է երգում օրն ի բուն։

Մեղանից դէպի ձախ երևում է մի կանաչ ծառախումբ. դա Վենետիկի միակ պարտէզն է, միակ

տեղը, ուր վենետիկցի մանուկը գաղափար է կազմում ծառի, բուսականության մասին։ Ծովը հաղիւ է համաձայնել քանի մի շերտ հող տալ տներ շինելու համար. ծառերի պարտէզների տեղը կատարեալ շռայլութիւն կլինէր։ Աւելի հեռուն Լիդո պատմական կղզին է, կանաչապատ ու ծառազարդ, որ ինչպէս մի օձաձուկ կիսաշրջանով պատել է Վենետիկի առաջը և, մէջքը դէմ տուած լայնարձակ ծովին, ասես ուխտել է յաւիտեան հսկել այնտեղ և մեղմել հեռու խորքերից եկած ալիքների կատաղութիւնը։

Մեր նաւակն անցնում է մի կղզու առաջից, որի վրայի շինութեան ճակատին գրուած է «Fate bene, fratelli» — «Բարի արարէք, եղբայրներ»։ Խենթերի ապաստանն է,—պատասխանում են իմ հարցին։ Այստեղ ապրում են 5—6 հարիւր դժբախտներ և կրօնական մի ուխտ նրանց խնամելու վսեմ պարտքն է յանձն առել։ Հաւատացնում են, որ դռան ճակատին փայլող նշանաբանը ամենալային գործադրութիւն է գտնում այդտեղ։ Այս կղզու դէմ ու դէմը գտնւում է մի այլ նման կղզի, որ կին խելագարների ապաստարանն է, ուր խնամողները բնականապէս միանձնուհիներ են։ Այս բոլորը գեղեցիկ է, ափսո՜ս սակայն, որ «Fate bene, fratelli»-ն քրիստոնեայ աշխարհում շատ ուշ է հասնում,—մեծ մասամբ այն ժամանակ, երբ թշուառը տանջանքների և խեղճութեան երեսից անպէտքացած դառնում է ապաստանի առարկայ...

Մեր առջևն է այժմ մի փոքրիկ կղզի՝ կարմիր շինութիւններով... Ս. Ղազարն է, այն համեստ անկիւնը, որ մեր նոր կեանքի վերածնութեան շրջանում այնքան խոշոր դեր է խաղացել։ Ես այլևս աչք չեմ

հեռացնում։ Բոլոր շինութիւններից վեր բարձրանում է սպիտակ զանգակատունը կարմիր եկեղեցու վրայ։ Ջրածեծ ցածր պարսպի եռևից երևում են փոքրիկ պտղատու ծառերի կատարներն ու ստուերախիտ նոճիները։ Մի բոլէ՝ շինութիւնների այս վառ կարմրութիւնը, ծառերի կանաչը, ջրերի փայլը, այս զանգակատունը, եկեղեցին՝ ծովային հորիզոնի վրայ խառնւում են իրար արեգակի վառ շողերի տակ և ստացւում է մի ֆանտաստիկ տեսարան, ուր հայեացքը չփոթւում է և չգիտէ որին առաւելութիւն տայ, ինչին նայէ, որ կողմը ուշք դարձնէ։ Թւում է, թէ Աղրիական ծովն ամենից աւելի այս կղզին է զուրգուրում, որպէս հեռու երկրից իր գիրկն ընկած մի ազնուազարմ որբ, որը ամենից աւելի է խնամքի կարօտ... Գեղեցիկ է ս. Ղազարը։

Նաւակը սուրալով կանգ է առնում մուտքի քարեայ աստիճանների առաջ. ծեր իտալացի դոնապանը օգնում է հիւրերին դուրս գալու նաւակից։ Վերին աստիճանի գրաւիչ է առաջին տպաւորութիւնը, երբ մարդ ներս է մտնում։ Բակը ներկայացնում է մի քառակուսի, լաւ մշակուած պարտէզ՝ ծաղկաշատ և ստուերախիտ. չորս կողմից անցնում են երկայն, համաչափ և համանման սիւնազարդ սրահներ (portique). ծաղիկներն ու կանաչ բաղեղները չորս կողմից եղբայրաբար գալարւում են սպիտակ, նուրբ սիւնների մէջքին, գեղարուեստական անհոգութեամբ փարում են երկաթեայ վանդակապատի ճաղերին, տեղ տեղ պատում են սրահի բաց կողմը, ու կամարների տակ ստեղծւում է մի կրօնական կիսաստուեր, որ զուրկ չէ խորհրդաւորութիւնից։

ճաշի ժամ է. դրսում ոչ ոք չկայ. պարտէզի կենտրոնում արուեստական աւազան կայ, ծածկուած սիրուն վէրանդայով, և այդ աւազանի մէջ մի հատիկ կարմիր ձուկ. նա շարժւում է մեղմութեամբ, ասես վախենում է իր խոշոր պոչի թափով աղմկել շորս կողմի լռութիւնը, երբեմն մնում է անշարժ՝ թեւերը փռած, ասես մտածելով՝ թէ ինչպէս շարժուի, որ աղմուկ չլինի, որ անհամեստութիւն չանի. երբեմն իջնում է ջրի խորքը, երբ արևի շողքերը շատ են ոսկեզօծում նրա փոքրիկ մէջքն ու կարմիր թեւերը. համեստ է ու մենաւոր, որպէս մի վանական: Ես դեռ երբէք այսքան տխուր, այսքան մելամաղձոտ ձուկ չեմ տեսել. հասկանալի է. չէ՞ որ ձկները մենակեցութեան սովոր չեն. փոյթ չէ նոյն իսկ, եթէ այդ Մխիթարեանների աւազանում լինի: Խեղճ դժբախտ ձուկ...

Իմ միայնութիւնը երկար չէ տևում: Ահա մի ծերունի ալեզարդ մազերով ու միրուքով: Նա քայլում է բաւական արագ, բայց տարիների բեռի տակ կռացած է մէջքը. նրա պատկառելի դէմքը մերթ ծածկւում է սիւների և սաղարթների յետևում և մերթ յայտնւում է իր բոլոր վայելչութեամբ, որպէս հին աշխարհի մի ծեր նահապետ... Ալիշանն է. ինչպէ՞ս չճանաչել նրան. թէև ժամանակն աւերմունք է գործել, բայց արտաքինը դեռ պահպանում է բանաստեղծական խորհրդաւոր գծեր այդ խոշոր, մեղմ աչքերի մէջ. այդ սիրուն ճակատի վրայ, որ տարիները բոլորել են ճերմակ մազերի պսակով: Ես առանց մի վայրկեան կորցնելու նրա առաջն եմ վազում և համբուրում վաստակաւոր աջը: Նա կանգ է առնում զար-

մացած, և, իսկոյն գլխի ընկնելով, առանց սպասելու, որ իմ անունը լսէ, կամացուկ ասում է.

—Բարի էք եկել. ինչպէս են, աղէկ են ձեզ մօտ։

—Հայր Նահապետ, ձեզ են հարցնում ամենքը, ձեզ տեսնելու ջերմ փափագն ունեն։

—Է՜հ, թող գան և կտեսնեն,—պատասխանում է նա ժպտալով։

—Այո, բայց նրանք կուզէին, որ դուք լինէք հայրենիքում, որ ամենքը տեսնեն, որ իրանց Նահապետն իրանց մէջ լինի։

—Է՜հ, երբ գալու լինին այստեղ, ես ալ մէջները կլինիմ,—վերջացնում է նա ծիծաղով։

Ահա և միւս միաբանները. սեղանատնից են դուրս գալիս, ծանօթանում ենք, ընդունելութիւնը ամենի կողմից քաղցր է ու բարեկամական։ Հ. Բարսեղ Սարգսեան, Հ. Եսայի Տայեցի, Հ. Սիմէօն Երեմեան սիրալիր պատրաստակամութեամբ իրանց թանկագին ժամերը չեն խնայում ինձ, և մենք, խօսելով աւելի կամ պակաս հետաքրքրական նիւթերի մասին, որոնք կապ ունեն ազգային կեանքի հետ, շրջում ենք կղզու բոլոր անկիւնները։ Ուշադրաւ է, որ խօսակցութեան կամ, աւելի ճիշդ, վէճի առաջին հարցերից մէկն է ռուսահայ և թիւրքահայ բարբառների խնդիրը։ Արդեօք սա այն տարօրինակ հարցերից մէկն է, որի վերաբերմամբ մենք երկար դեռ չպիտի կարողանանք իրար հասկանալ և վերջնական համաձայնութեան գալ մեր թիւրքահայ եղբայրների և մանաւանդ Մխիթարեան հայրերի հետ։

Մտնում ենք եկեղեցի. փոքրիկ, կոկիկ և մաքուր կամարաորմերը զարդարուած են եկեղեցական

ազգային գործիչների նկարներով։ Ահա և գրաղարանը, որ իւր ձեռագրի ժողովածուով այնքան օտարականների հետաքրքրութիւն է շարժում։ Հոս մեծ ու փոքր լուսաւոր սենեակներ են առաջին յարկում, ուր դեղնագոյն պահարանների ապակիների ետևում շարուած են բաղմահատոր գրքերը զանազան լեզուներով։ Ձեռագրերի բաժինը մի առանձին կոկիկ սենեակ է, ուր ազգային այդ յիշատակարանները պահւում են մեծ խնամքով՝ որպէս նուիրական նշխարներ։ Թւում է, թէ մի խնամոտ ձեռք օրն ի բուն գրաղուած է դրանցով. այն աստիճան կարգ ու մաքրութիւն կայ այստեղ։

Այն սենեակում, ուր աշխատել էր լորդ Բայրոն, խնամքով պահւում են մեծ բանաստեղծի մի քանի յիշատակներ, իր հայերէն ու անգլիերէն ստորագրութիւնը, նկարը, դանակը, թանաքամանն ու գրիչը։ Ուշադրութեան արժանի է մանաւանդ հին գրամների պահարանը. զանազան դարերից մնացած մետաղեայ այդ փոքրիկ շերտիկները, որոնց վրայ շատ անգամ հաղիւ նշմարւում են գրերի հետքեր, դասաւորուած են ժամանակագրական կարգով. իւրաքանչիւրը կրում է մի փոքրիկ կտոր թուղթ, որի վրայ նշանակուած է հայերէն գրամի արձանագրութիւնը։ Մի ընդարձակ դահլիճ է վանքի ընթերցարանը, որ ճեմարան է կոչւում։ Կենտրոնում դրուած ահագին սեղանը կորչում է զանազան լեզուներով լրագրերի կոյտի տակ, որոնք դասաւորուած են խնամքով և կարգով։

Դժուար է առանց խորին յուզմունքի անցնել այն գալլէրէյով, որի պատերի վրայ պահւում են վախճանուած միաբանների իւղաներկ նկարները։ Ի՜նչ

սիրելի, ի՞նչ քաղցր սովորութիւն. այս Մխիթարեան ընտանիքի յաջորդ սերունդները հեշտութեամբ չեն մոռանում իրանց նախորդներին և շարունակում են ապրել նրանց մեծ յիշատակներով։ Հետաքրքրական են պատերի վրայից ասես անհունը դիտող և խորհող այդ դէմքերը. արևելքում ծնուած և արևմուտքի մրաքով մշակուած այդ ճակատները՝ իրանց վրայ ինչ որ մի վսեմ բան են կրում, որ պատկառանք է ազդում։ Դեռ օտարներն են նկատել, որ քաղաքակրթուած հայի տիպը խիստ գրաւիչ է դառնում, մանաւանդ երբ առևտրի և ստոր վաստակի հոգսը չէ կնճռում նրա ճակատը։ Եւ ճշմարիտ, այս դէմքերը մէկը միւսից ազդու, մէկը միւսից գրաւիչ են և նայում են նրանք ճշմարիտ կրօնաւորին, հեզ և գիտուն մարդուն յատուկ խելացի աչքերով։ Շարքով կարդում եմ՝ Հ. Հիւրմիւզեան, Հ. Աւետիքեան. երկար կանգ եմ առնում այս մեծաչեայ, արծուաքիթ պատկերի առաջ, որ կարծես երազում է հին օրերը. հռչակաւոր Շամչեանն է։ Ահա Հ. Աւգերեան, Ջախջախեան, Հ. Արսէն Բագրատունի... Ո՞ր մէկը թուել. վաստակաւոր գլուխների, խոհուն աչքերի ամբողջ երկու շարքեր, մի գիտական պանթէօն, որ մտածել է տալիս և յուզում։ Այստեղ է նաև Հ. Ալիշան, իր սիրած Շնորհալին իր շնորհալի ձեռքում, երիտասարդ ու կայտառ, գեղադէմ բանաստեղծ. դեռ կենդանի «Աւարայրի բլբիւլը» այս անմահների շարքում իր տեղը գրաւել է արդէն։ Մխիթարեան միաբանը սրանից մեծ փառք չունի. համեստ, բայց վսեմ փառք։

Անցնում ենք ֆիզիկական գործիքների և հանքային ժողովածուների դահլիճը։ Ի՞նչ զարմանալի է

ժամանակի առաջ բերած փոփոխութիւնը։ Մաքի յաղթական ընթացքի առաջ պատուար չկայ։ Վանական մի ուխտ և այսքան գործիքներ ֆիզիկական, քիմիական փորձերի համար... Այստեղ է նաև Հ. Արսէն Բագրատունու գանգը, որին նայելիս մարդ ակամայ համլէտ է դառնում և միտքը հրաժարւում է հաւատալ այսքան անողորմ, այսքան վուլգար իրականութեան, անկարող է դառնում թէկուզ հեռաւոր կապ գտնել այս ողորմելի ոսկերակոյտի և այն վսեմ պատկերի մէջ, որի անունն է Հ. Արսէն Բագրատունի։ Եւ ճշմարիտ, մի՞թէ այս չնչին փչակի մէջ են ծնունդ առել այնքան մտքեր...

Վար ենք իջնում ներքև, մտնում տպարան, ուր կեանքը եռում է. արագատիպերը գործում են. տպագրւում են «Պատմութիւն վարուց և գործոց Տ. Մըխիթարայ վ. Սեփաստացւոյ» Հ. Թորոսեանի. «Հայապատումը» Հ. Ալիշանի, Հայկական արձանագրութեանց ուսումնասիրութիւնը՝ Հ. Սանտալճեանի (ֆրանսերէն) և այլն։

Դուրս ենք գալիս փոքրիկ պարտէզը։ Լաւ մըշակուած խաղողի վազեր կան, որոնք երկար ու գեղեցիկ ճեմելիքներ են կազմում կամարածածկ ու զով. նրանց կողքին՝ պաղատու ծառերի շարքեր, աւելի հեռուն, կղզու եզերները, ստուերախիտ նոճիներ։ Կղզու մի հեռաւոր անկիւնում մի փոքրիկ թումբ կայ, որ Բայրոնի բլրակ է կոչւում. այդտեղ փայտեայ փոքրիկ նստարանի վրայ նստած երբեմն երազելիս է եղել ծովերի սիրահար ըմբոստ ու յոռետես բանաստեղծը։ Եկեղեցու յետև հարաւային անկիւնում վանքի գերեզմանատունն է, պատի վրայ Հ.

Ալիշանը իրան յատուկ գողտրիկ ոճով մի քանի տող բանաստեղծութիւն է գրել, որ վերջանում է հետևեալ խօսքերով՝

...«Վաստակեցան և աստ հանգչին»։

Այո, հանգիստ յաւիտենական իրանց ամիսներին, որովհետև յիրաւի շատ «վաստակեցան»։

—oo—

Այսօր մայիսեան պայծառ և ծիծաղկոտ եղանակով վերջին անգամ այցելեցի ս. Ղազարը և իմ վերջին նամակը Վենետիկից նրան եմ նուիրում։

Կղզին կտրուած է մայր ցամաքից և նրան Ադրիատիկի ալիքներն են գուրգուրում. կղզու բնակիչները կտրուած են աշխարհից և իրանց կրօնական ու գիտական խոհերով են ապրում միայն։ Ինչպէս հողի այդ փոքրիկ շերտը կարծես գոռող ծովից թողութիւն է հայցում իր գոյութեան համար, ճիշդ նոյնպիսի համեստութեամբ Մխիթարեան միաբանները իրանց տքնութիւններով եւ բեղմնաւոր աշխատանքով լի կեանքի համար անգամ ասես ճնշում են աշխարհի առաջ,—այս է այն տպաւորութիւնը, որ գործում է ուշադիր ճանապարհորդի վրայ իւրաքանչիւր միաբան։

Այստեղ կեանքը պարզ է ու ձանձրալի լինելու չափ միակերպ, և սակայն այս՝ յարտաքին միակերպութեան տակ մի շարժուն, յարատև աշխատանքով բռնուած ներքին գործունէութիւն կայ, որ փոխարինում է ձանձրոյթը և որ իր առաջին մղումը ստացել է երկու դար առաջ և ընթանում է՝ ինչպէս մե-

լաւ կազմուած և լաւ պահուած մեքենայ։ Ինչեր կարող է անել մի լաւ կազմակերպուած ինքնաւար, հաւաքական մարմին, որ ղեկավար ունի մի քանի սերունդների կտակած մեծ տրադիցիաները։

Այս համեստ մարդիկը, որոնց երիտասարդները ծերեր են և ծերերը՝ երիտասարդներ աշխատանքի մէջ, որոնք իրանց անհատականութիւնը հերքելու այդ զարմանալի կորովն ունեն և փառքը հեգնելու վսեմ հպարտութիւնը, այս խեղճ կրօնաւորները, որոնք գիտնականներ են, իրանց անցեալի շքեղ հօրիզօնի վրայ Մխիթարն ու Բագրատունին ունեն, իսկ աչքերի առաջ՝ Ալիշանը,—դէպի այդ մեծ դէմքերն են դիմում մի համարեա ինքնաբոյս մղումով, մի տեսակ բնազդով, ուր փառասիրական ոչ մի նշոյլ կարծես դեր չէ խաղում, և ձգտում են, որովհետև այլ կերպ վարուել չեն կարող, ինչպէս որ մեղուն չէ կարող մեղրահիւթ չհաւաքել, թռչունը չէ կարող չերգել, ալիքները չեն կարող իրար չհրհրել։

Իսկապէս սա մի յանդուգն փորձ է իմ կողմից նրանց հոգերանութեան թէկուզ հեռաւոր ուրուագծերը տալ, որովհետև այս սև հագած մարդիկ—մի մի մութ առեղծուածներ են, չեն խօսում իրանց մասին, չեն բաց անում իրանց հոգին, չեն գանգատւում, չեն ուրախանում, չեն տխրում, չեն հրճւում, որ մատնեն իրանց ներքինը։ Սրանք հարթ, հաւասարակշիռ, անյոյզ բնաւորութիւններ են։ Սրանց ճանաչելու համար պէտք է դուցէ տարիներ անցկացնել վանքում, ասոիճանաբար դիտել՝ սկսած այն երկու խիստ կրօնական-դիտական շրջաններից, որոնցով անցնում է

իւրաքանչիւր միաբան, նախ քան կնգղաւոր խեղճ փիլոնն իր ուսին ձգելը։

Այնտեղ՝ այն երկու դպրոցներում են դարբընւում այս բնաւորութիւնները։ Երեխան ընկնում է այնտեղ 10—12 տարեկան և Մխիթարեան միաբան դառնալու համար պատրաստւում է մինչև իր քսան տարեկան դառնալը. այնուհետև միայն, ըստ իր կամքի, մնում է, կամ հեռանում վանքից, բայց ով որ մնում է, նրա անհատականութիւնն արդէն ջնջուած է, նա լուծւում է ուխտի ամբողջութեան մէջ, դադարում է աշխարհին և իրան պատկանելուց,—զարհուրելի զոհաբերութիւն, որ որքան անախրօնիզմ է այս ժամանակներում, նոյնքան ապշեցուցիչ երևոյթ է և պատկառանք է ազդում, ինչպէս ամեն մի անձնաւորութիւն որ և է մեծ գաղափարի համար։ Ներկայ դէպքում մեծ զոհը բերւում է գիտական-կրթական մեծ միսսիայի համար,—ուրիշ raison-d'être այդքան խոշոր զոհաբերութեան համար անհասկանալի կլինէր։

Սրանք ներկայով ապրող մարդիկ չեն, այդ նրանց քիչ է հետաքրքրում. նրանք անցեալն են փորփորում և այդ անցեալի ուսումնասիրութեամբ հեռաւոր ապագան պատրաստում։ Սա մի գործունէութիւն է, որ՝ որքան զարմանալի է իր բեղմնաւորութեամբ, նոյնքան տարօրինակ է իր մեթօդով և որի միակ բացատրութիւնը պիտի փնտռել վանականութեան մէջ։ Այդպէս է կրօնական ազդեցութիւնը. այս աստիճան գործնական, կենսական նպատակ ունեցող ուխտն անգամ աւելի դէպի յետ, քան թէ առաջ է նայում։ Հայ ժողովրդի ժամանակակից կեանքը խո-

բաղէս յուզող խնդիրներն անգամ, իբրև եռուն խընդիրներ, որոնք բնականապէս անմասն չեն փոթորկալի կրքերի ազդեցութիւնից, շատ էլ չեն զբաղեցնի Մխիթարեաններին: Նրանք ասես վախենում են այն բոլորից, ինչ որ ցնցում է, ինչ որ տակն ու վրայ է անում. փոթորկի ժամին ծածկուող մարդիկ են, բայց երբ փոթորիկն անցնի, երբ արևը վերստին փայլի, ոչ ոք նրանց պէս չէ կարող ցոյց տալ կայծակի հարուածի տեղը, ոչ ոք նրանց պէս ճիշդ չի իմանայ զոհերի թիւը, այրուած տները, ոչ ոք այնպիսի մանրամասնութեամբ չի նկարագրի աշխարհաւեր արհաւիրքը:

Իրանց անդրդուելի գիտական-բարոյական հանկացողութիւններն ու կարծիքներն ունեն, բայց չեն վիճում, խոյս են տալիս մանաւանդ իրանց գիտական պաշարը փռել խօսակցի առաջ, աւելի ուսանում, քան ուսուցանում են՝ նոյն իսկ այն դէպքում, երբ իրանց դիմացինը ըստ ամենայնի աւելի ցած է կանգնած՝ քան իրանք: Միայնակեաց կեանքի արդիւնք է այդ արդեօք, թէ համեստութեան. ես տրամադիր եմ կարծելու՝ թէ մէկը և թէ միւսը. համեստ են եւ իբրև իսկական գիտուններ, և՛ իբրև իսկական կրօնաւորներ: Միակ դէպքը, երբ Մխիթարեան վարդապետը սիրով է բերան բաց անում, այդ այն է, երբ պէտք է պատմել Մխիթարի, Չամչեանի, Աւգերեանի, Բագրատունու, Հիւրմիւզի մասին. իրանց համար խօսքերով ժլատ այդ մարդիկ պերճախօս են, երբ խօսում են իրանց նախորդների, անցեալ սերունդների առաքինութիւններից ու գործունէութիւններից: Մարդ հաճոյք է զգում այդ ժամանակ լսել նրանց պատ-

մութիւնները, յիշողութիւնները. յափշտակում են իրանց հայրերի մեծութեամբ սքանչացող դաւակների պէս։

Այս կղզին իր շինութիւններով, իր պարտէզով, իր միաբանութեամբ՝ մի բան ունի, որ գրաւում է իր խորհրդաւորութեամբ և որ բանաստեղծօրէն դիւթիչ է, մանաւանդ երաղող հոգիների համար։ Այս հինաւուրց կամարների տակից ստուերի պէս մեղմով անցնող սև սև պատկերները, այս փոքրիկ սնազգեստ աշակերտները, որոնք չգիտես որտեղից են յայտնւում և ուր ծածկւում, այս սիրուն պարտէզն իր մուգ նոճիներով, դասական պարզութեամբ սաղարթապատ վերանդան, հինաւուրց եղևնիները, որոնք բլրաձև ոստերով զանգակատան հետ ձգւում են դէպի իտալական մշտածիծաղ երկինքը, ծովի ալիքների շշնջիւնը գիշեր՝ թէ ցերեկ, այս բոլորը ս. Ղազարի կղզին դարձնում են մի տեսակ լեգենդային, դիւթական վայր։ Շեմ դարմանում, որ Բայրօն, բանաստեղծական այդ մեծ և անհանգիստ ոգին, իր թախծալից, ցաւոտ երաղների համար այս մենաստանն ընտրեց իբրև ապաստան։

Առաջին բոպէին՝ թւում է, որ սրանից աւելի բաղդաւոր անկիւն չէ կարող լինել յարատև ապրելու համար և որ միաբանների կեանքը այստեղ նախանձելի է։ Բայց երբ մարդ օրերով է ապրում այստեղ, երբ մօտիկից զգում է այս ձանձրալի միակերպութիւնը, երբ տեսնում է միաբանների տաղտուկ ապրուստը, նրանց միօրինակ կեանքը, որ յոյզերի աղբիւր չունի հեշտանալու համար, ուր արտաքին աշխարհի աղմկող երևոյթներն իրանց չար ու բարիով

չեն գալիս երբէք խոովելու այդ սպանիչ խաղաղութիւնը, ուր կեանքի գոյութեան պայքարը չկայ, որ մարդկային ճակատագիրը հեշտացնում է գրքերի բաղխումով, այն ժամանակ մարդ չէ կարողանում մի առանձին յարգանք չզգալ դէպի այս մարդիկ, որոնց կեանքը անձնազոհութեան, և՝ այն խաղաղ, առանց ցնցումների, առանց փառքի, առանց վայելքի անձնազոհութեան մի անվերջ շարք է։

Ես քաղաքից կղզին էի գալիս առաւօտեան ժամի 8-ից յետոյ. այդ ժամանակ վանական կեանքն արդէն իր կատարեալ եռման մէջ էի գտնում. վարդապետներից որը դպրոցում, որը լիցէօնում, որը խմբագրատանը կամ տպարանում, որը սեղանատանն իր գործով զբաղուած է. ով որ էլ որոշ պաշտօն չունի՝ փակուած է իր խցիկում, կռացած է գրասեղանի վրայ, քրքրում է մի հին ձեռագիր կամ եւրոպական մտքի մի նոր արտադրութիւն։ Այդ ժամին դժուար է պարապ միաբան ճարել. մարդ ցաւում է նոյն իսկ, երբ դէպի հիւրն ունեցած իրանց քաղաքավարի վերաբերմունքը ստիպում է դրանցից մէկն ու մէկին զոհել իր թանկագին ժամերը, մի բան, որ նրանք անում են քաղցրութեամբ և առանց դժկամակութեան, չնայելով որ հիւրընկալ ունեն։

Հետաքրքրական է մանաւանդ այդ հիւրընկալը։ Այցելուի նաւակը կանգ է առնում վանքի դռանը. խոտլացի ծեր դռնապանը վազում է վերև, թրխկացնում է մի դուռ, անմիջապէս մանուկի փութկոտութեամբ դուրս է գալիս մի ծերունի, ճերմակ մազերը թափթփած պարանոցին, ճերմակ միրուքը փռուած կրծքին, դէմքը խիստ գրաւիչ, կարծես —հին նահապետներից

Ցտ33-2002

մի բան է մնացել այդ դէմքի, այդ մեծ, սիրուն աչքերի վրայ։ Նա կռացած է և այնքան նիհար, որ կարծես վերարկուի մէջ էլ մարմին չունի. այլ մի ստուեր է, որ շարժւում է։ Հնայելով իր ծերութեան՝ նա քայլում է արագ, երբեմն իր ընթացքի մէջ օրօրւում է, կարծում ես, թէ հիմա կընկնի, հիմա պատին կը կպչի. բայց ոչ, նա չէ ընկնում, այլ քայլում է շտապով, ցած է իջնում, ձեռքերը խաչաձև կրծքին ծալած՝ ներկայանում է սպասող այցելուին, որպէս մեղադրեալն իր դատաւորին, և կարծես ներողութիւն է խնդրում, որ իր ծերութեան պատճառով չկարողացաւ աւելի շուտ հասնել նրա սպասին. ապա նա առաջ է ընկնում և սկսւում է այդ օրական ով գիտէ քանի անգամ կրկնուող և վաղուց, շատ վաղուց, տարիներ առաջ արդէն ձանձրալի դարձած միակերպ շրջագայութիւնը։ Առանց դժկամակելու, առանց շնչին ձանձրոյթի արտայայտութեան, առանց յոգնածութեան նշոյլ ցոյց տալու, անփոյթ՝ այցելուի տարիքին, դիրքին, սեռին, մի առաքելական հեզութեամբ մէկիկ-մէկիկ ցոյց է տալիս մենաստանի բոլոր բաժանմունքները, պատմում է, բացատրում է բոլորն՝ ինչ հարկաւոր է, ինչ որ հարցնում են, ինչով հետաքրքրւում են, և այն՝ զանազան լեզուներով։

Այցելուն, ի հարկէ, խիստ գոհ է մնում, որ այս տկար, այս կծկուած ծերունին կարողանում է նրան բաւականութիւն տալ իր մայրենի լեզուով. այսքան, և ուրիշ ոչինչ։

Այցելութիւնը վերջանում է, ճանապարհորդը հեռանում է շնորհակալութեամբ, հիացած՝ վանքից, գրատունից, տպարանից, պարտէզից, ամբողջ կղզուց,

բայց շատ անգամ չէ էլ իմանում, որ այդ հիւրընկալը, այդ կծկուած ծերունին, հայ ժողովուրդի սիրելի նահապետն է, ինքը Ալիշանը։ Օ՜, ես երբէք չեմ տեսել աւելի վեհ տեսարան, քան այն, երբ այս մեծ ծերունին հեզութեամբ առաջնորդում է զանազան այցելուների, որոնք երբեմն շատ փոքր են, համեմատելով այդ պատկառելի գիտնականի, մի տարաբախտ հայրենիքի այդ մեղուաշաբթ երգչի հետ։ Ամեն մի այցելութիւնից յետոյ նա կրկին շտապում է իր խուցը, փակւում է և վերսկսում ընդհատած աշխատանքը, որպէս զի մի ժամ յետոյ կրկին գրիչը ցած դնի, կրկին ներքև վազի իր տատրակի քայլերով և անցնի նոյն միջանցքներով, նոյն սենեակներով, կրկնի միևնոյն բանը և այսպէս անվերջ։ Երբ ես իմ զարմանքն ու ցաւը յայտնեցի խեղճ ծերունուն տուած այսքան նեղութեան համար, ինձ հաւատացրին, թէ շատ անգամ ասել, խնդրել են, որ իր ոյժերը խնայի, բայց նրա պատասխանը եղել է՝

—Ես ծեր եմ, դուք երիտասարդ էք, մաքի կորով ունէք, մեղք է ձեր ժամանակը, թող ինձ խանգարեն, իսկ դուք աշխատեցէք։

Անցնում եմ առանձին միաբաններին։

—∞—

Հ. Ալիշանը, միաբանութեան աւագագոյն անդամը, որ ընդհանուրի յարգանքի և խնամքի առարկան է, այժմ 82 տարեկան է. նա վանքում անց է կացրել 72 տարի, անդուլ ու բեղմնաւոր աշխա-

տանքով լի մի կեանք, որ քիչ է մնում դաբ լինի. սա մի երևոյթ է, մի փաստ, որ մենակ բաւական է պատկառանք ներշնչելու դէպի վաստակաւոր միաբանութիւնը. օտարներն անգամ հիացմունքով են նկատում այդ և այս զարմանալի գործունէութեան մէջ հայ ժողովրդի կենսունակութեան, քաղաքակրթական յատկութիւնների մի փայլուն ապացոյց տեսնում։

Երէկ, վանք գնալիս, ծովափին սպասող նաւակի մէջ նստած գտայ Հ. Ալիշանին. նա այդտեղ էլ կարդում էր։

—Հայր նահապետ, քաղաք էք եկել։

—Այս տարի առաջին անգամն է,—եղաւ պատասխանը։

Այո, հ. նահապետը քաղաք չէ գնում, նա Վենետիկի բնակիչ չէ, այլ ս. Ղազարի, ուր նա ապրում է իր երևակայական հայրենիքում, իր կարմրիկ Աւարայրում, ուր, աւա՜ղ, դարերը անընդհատ թարմացնում են արիւնը, իր Ցղմուտի ափերում, որ հազար հինգ հարիւր տարի է՝ էլ վճիտ չէ հոսում, նա ապրում է իր զարմանալի խոհերով, որոնք թանձրանում, ծնունդ են տալիս «Այրարատին», «Սիսուանին», «Ձիրակին», ուր աւերակների ծուին աւելի թանձր է, քան թխպոտ երկնքի ամպերը և, ուր արցունքն աւելի առատ է, քան ջրաշատ Հայաստանի աղբիւրների ջրերը։ Վաղ առաւօտից նա ոտքի վրայ է և երերալով եկեղեցի է գնում՝ մրմնջալով Շնորհալու «Զարթիքը» և ուշ գիշերին անկողին է մտնում՝ մրմնջալով իր այրուած սրտի զեղմունքը.

«Ո՜վ դու ի վաղուց մոռցուած հայրենիք,
Ո՜վ դու իմ սրտիս անմոռաց տեղիք...»

Բայց էլ շրթունքները չեն զօրում ասել... «Ահա գարունիկդ եկել է, հասել...» Մեծ ծերունուն ես տեսայ իր սենեակում, ոչ, իր խցում. եթէ աչքովս չտեսնէի նրան իր բնակարանում, դժուարութեամբ պիտի հաւատայի, թէ մեր նահապետն է այնտեղ ապրում. այն ասիճան պարզ, անպաճոյճ է այդ սենեակի սարք ու կարգը. ոչ մի տարբերութիւն սովորական սարկաւագի սենեակից,—նոյն անկողինը, նոյն հասարակ աթոռը, նոյն սեղանը, աւելին այստեղ միայն գրքերն են։ Բոլոր նրանք, որոնք կրօնական պարզութիւնից, համեստութիւնից, առաքելական վարք ու բարքից են խօսում, բայց ճոխ վերարկուների աստառն էլ ատլասից են կարում և իրանց փարթամ սենեակներում քայլում են պարսկական փափուկ, թանկագին գորգերի վրայ, արժէ, որ գէթ մի անգամ այցելեն այս մեծ մարդու բնակարանը և տեսնեն, թէ գաղափարի մարդը ինչպէս կարող է կտրուել աշխարհի վայելքներից և թէ ինչպէս հնարաւոր է խօսքի և գործի ներդաշնակութիւնը, երբ առաքինութեան քարոզները կեղծ շրթունքների մրմունջ չեն միայն, այլ աղնիւ սրտի խորքերից են բղխում։

Նպատակ չունեմ միաբանութեան անդամների բնորոշումը տալ առանձին-առանձին. ասացի, որ նրանք շատ են նման իրար, իսկ եթէ մի քանիսի մասին, հ. Ալիշանից բացի, գրում եմ, պատճառն այն է, որ հանգամանքների բերմամբ նրանց աւելի մօտիկից տեսայ։

Միջին սերունդն է ներկայացնում հ. Բարսեղ Սարգսեան, ալեխառն կոլոր միրուքով, փոքր հասա-

կով, եռանդուն, գիտնական վարդապետը (Ջիրակեցի), որի «Ագաթանգեղոս և իւր բազմադարեան գաղտնիքը» աշքի ընկնող գիտնական երկասիրութիւն է և արժանի գնահատութիւն ստացաւ հայագէտ օտարների կողմից, թողնենք նրա բազմաթիւ այլ աշխատութիւնները, որոնք իրրև մասնագիտական գործեր շատ անգամ յայտնի չեն դառնում ամենքին։ Միաբանութեան երկհարիւրամեակի առիթով Հ. Սարգսեան պատրաստում է մի նոր լուրջ աշխատութիւն, որով պիտի պատկերանայ ուխտի գործունէութիւնը սկզբից մինչև մեր օրերը։ Հ. Սարգսեանին դժուար է մի վայրկեան պարապ գտնել. իր զբօսանքի կարճատև ժամերին անգամ նա անընդհատ կարդում է պարտէզի ծառերի տակ. վանքում միակ վարդապետն է գուցէ, որ ընթացիկ կեանքի վերաբերեալ վէճերում շուտով տեղի տալու սովորութիւն չունի, այս պատճառով նրա հետ խօսակցութիւնը միշտ ընդունում է կենդանի հետաքրքրական կերպարանք։

Երիտասարդ վարդապետների մէջ ինձ վիճակուեց տեսնել խիստ համակրելի տիպեր, որոնք մեծ ապագայ են խոստանում։ Հ. Թորոսեան, վանական լիցէօնի տեսուչը միանգամայն և ուսուցչապետը, մի աշքի ընկնող անձնաւորութիւն է, թէ իր լայն կրթական պատրաստութեամբ և թէ իր վերին աստիճանի համակրելի արտաքինով և աղնուական ձևերով։ Քիչ անգամ է վիճակուել ինձ տեսնել մի կրօնաւոր, որ այնքան յիշեցնէր մեր V դարի թարգմանիչներին, այնպէս՝ ինչպէս մեր երևակայութեան հաճելի է լինում պատկերացնել նրանց։ Բարձրահասակ սիրուն մի տղամարդ, արևելեան շեշտուած դիմագծե-

բով, սև երկայն փառահեղ միրուքով և նազելի քայ
լուածքով մի կրօնաւոր, որի բոլոր շարժումները,
խօսքի իւրաքանչիւր դարձուածքը, յայտնած իւրա-
քանչիւր միտքը հեզութեան կնիք են կրում իրանց
վրայ։ Նա գիտէ եւրոպական բոլոր ժամանակակից
գլխաւոր լեզուները, ինչպէս նաև կլասիկականները.
վանքից դուրս իր ուսումը կատարելագործել է, եթէ
չեմ սխալւում, Հռոմում և Գերմանիայում. ինչպէս
նաև Հ. Սարգիս։ Սիրալիր բարեմտութեամբ առաջ-
նորդեց ինձ իր խնամքին յանձնուած լիցէօնը և ծա-
նօթացրեց իր սաների հետ, տասնի չափ հայաստան-
ցի երիտասարդներ, որոնցից մի քանիսը իմ այնտեղ
եղած ժամանակ ուխտի մէջ մտան։

«Բազմավէպ»-ի խմբագիրն է Հ. Սիմէօն Երեմեան,
շիկահեր երիտասարդ վարդապետ, ամենից աւելի
մօտիկ ծանօթ ռուսահայ արդի գրականութեանը և
գործիչներին, գուցէ շնորհիւ իր պաշտօնի։ Այդ ամ-
բողջ թերթը, մանաւանդ գործի տեխնիկական մասը
համարեա մենակ է վարում. ես նրան զտայ իր խը-
ցում, երբ մենմենակ համարներն էր ծրարում և նա-
մականիշներ փակցնում։ Հ. Երեմեան համեմատաբար
նոր մարդ է և աշխատում է իր ղեկավարութեան
յանձնուած թերթին մի փոքր ժամանակակից գոյն
տալ. գովելի ձգտում, որ որքան աջողուի, նոյնքան
հետաքրքրական պիտի դարձնի գործը և նոյնքան յար-
գելի իր խմբագրին, իսկ դրա համար անհրաժեշտ է
«Բազմավէպ»-ից իսպառ դուրս ձգել թիւրքահայերին
յատուկ քննադատական այն մեթօդը, ուր իրերի
արժէքը որոշելու չափը շատ առաձգական է, և, միւս
կողմից, ցաւալի երևոյթները պէտք չէ հեռաւոր,

մեղմ ակնարկներով յայտնել, այլ անուն-անուն և դառնացած շեշտով, այլապէս ընդհանուր խօսքերը անցնում են առանց խորը հետք թողնելու։

Ցպարանի տեսուչն է Հ. Սարեան, որ առաւօտից երեկոյ իր պաշտօնատեղից չէ հեռանում։ Նրան կարելի է տեսնել մերթ շարողի մօտ, մերթ սրբագրութեամբ զբաղուած, մերթ իր անվերջ հաշիւներով։ Ցպարանումն է նոյնպէս Հ. Սուքիաս Էփրիկեան, «Բնաշխարհիկ բառարան»-ի հմուտ հեղինակը։ Մշտապէս խոհուն այդ բոլորովին երիտասարդ մարդը՝ ծերունու լրջութիւն է կրում իր վերին աստիճանի համակրելի դէմքին. նա այնպէս մտազբաղ է, որ կարծես տարուած է մի մեծ պրոբլէմով, որի վճիռը նրա համար կենսական նշանակութիւն ունի. այդ պրոբլէմը իր սկսած մեծ գիտական գործն է, իր բառարանը, որի համար աշխատում է անդադրում. նրան տեսնելիս ինձ միշտ թւում էր, թէ մի նոր բան է գտել, որ վազում է շտապով գրի առնելու։

Հ. Եսայի Ցայեցին, լայնաթիկունք, յաղթանդամ մի տղամարդ, ինչ որ լեռնական բան է բերել իր հետ Ցայոց լեռներից. նա անխոնջ գրադարանապետն է. սիրալիր պատրաստակամութիւնը, որով նա աշխատում է գոհացնել գրադարանում զբաղուող հիւրերին, վկայում է նրա բուն արևելեան, բուն հայկական, աւելին կասեմ՝ հայ գեղջկական հիւրասիրութիւնը։

Ցերեկուայ ուղիղ 12 ժամին բոլոր միաբանները եկեղեցի են իջնում աշակերտների հետ. դասում, սեղանի առաջ աջ ու ձախ տեղ են բռնում աշակերտները, որոնք միևնոյն ժամանակ երգիչներն ու փո-

խասացներն են, իսկ նրանցից ներքև, դասը բաժանող վանդակապատի առաջ միաբանները։ Սկսում է ճաշու ժամերգութիւնն իր անվերջ «ողորմեաներով», որ քաղում են ցածր ձայնով, բայց արագ-արագ։ Ժամերգութիւնից անմիջապէս յետոյ դիմում են դէպի սեղանատուն. ամենքը հաւաքւում են սեղանատան նախասենեակում՝ սպասելով արքահօրը, որը շուտով յայտնւում է. ողջոյն է փոխանակւում, նա առաջ է անցնում, միւսները հետևում են և լռութեամբ գրաւում իրանց տեղերը։ Արքահայրն օրհնում է սեղանը մի բաւական երկար օրհնութեամբ, որ լսում են յոտնկայս, ապա նստում են և սկսւում է ճաշը կատարեալ լռութեան մէջ. միայն լսւում է մի աշակերտի ձայն, որ վերնատնից կարդում է ս. գիրքը։ Մխիթարեանների ճաշը նոյնպէս ուշագրաւ է. ինչ ասել կուզի, որ վանական ճաշ է, ճոխութիւնից շատ հեռու, բայց դրա հետ միասին մաքուր է, սննդարար և ախորժելի։ ճաշից յետոյ նոյն կարգով դուրս են գնում, դարձեալ սպասում արքահօրը նախասենեակում, որի հեռանալուց յետոյ յետ են դալիս սեղանատուն իրանց մի-մի բաժակ սուրճը խմելու։ Ինձ թւում է, որ Մխիթարեանների սուրճի այդ կարճատև ժամը նրանց կեանքի ամենաուրախ, ամենահաճելի ժամերից մէկն է. այդ ժամանակ է, որ նրանք ուրախ-ուրախ խօսում են, կատակներ են անում, մի խօսքով զուարճանում, ինչպէս որ կարելի է զուարճանալ ս. Ղազարում։ Քիչ յետոյ այլևս ոչ ոք չէ երևում ոչ սեղանատանը, և ոչ պարտէզում. լռութիւնը տիրում է չորս կողմում և աշխատանքը՝ վերսկսւում է, և այսպէս օրեր ու տարիներ, այսպէս ամբողջ կեանքը։

Սիրում եմ հաւատալ, որ հռչակաւոր մենաստանի երկհարիւրամեայ տարեդարձին հայ ժողովուրդը ցոյց կտայ, որ գիտէ գնահատել այս վաստակաւոր մարդկանց անձնուիրութիւնը. գիտէ վարձատրել արժանիքը, քաջալերել եռանդը։ Մխիթարեան միաբանութիւնը երբէք ձեռք չէ մեկնել և նա երբէք էլ չի մեկնի, բայց նրան յանձնուած իւրաքանչիւր լուման միշտ հայ ժողովրդի փառքին և նրա վերածնութեան գործին է ծառայել և, յուսանք, կծառայի։ Այս չպէտք է մոռանալ։
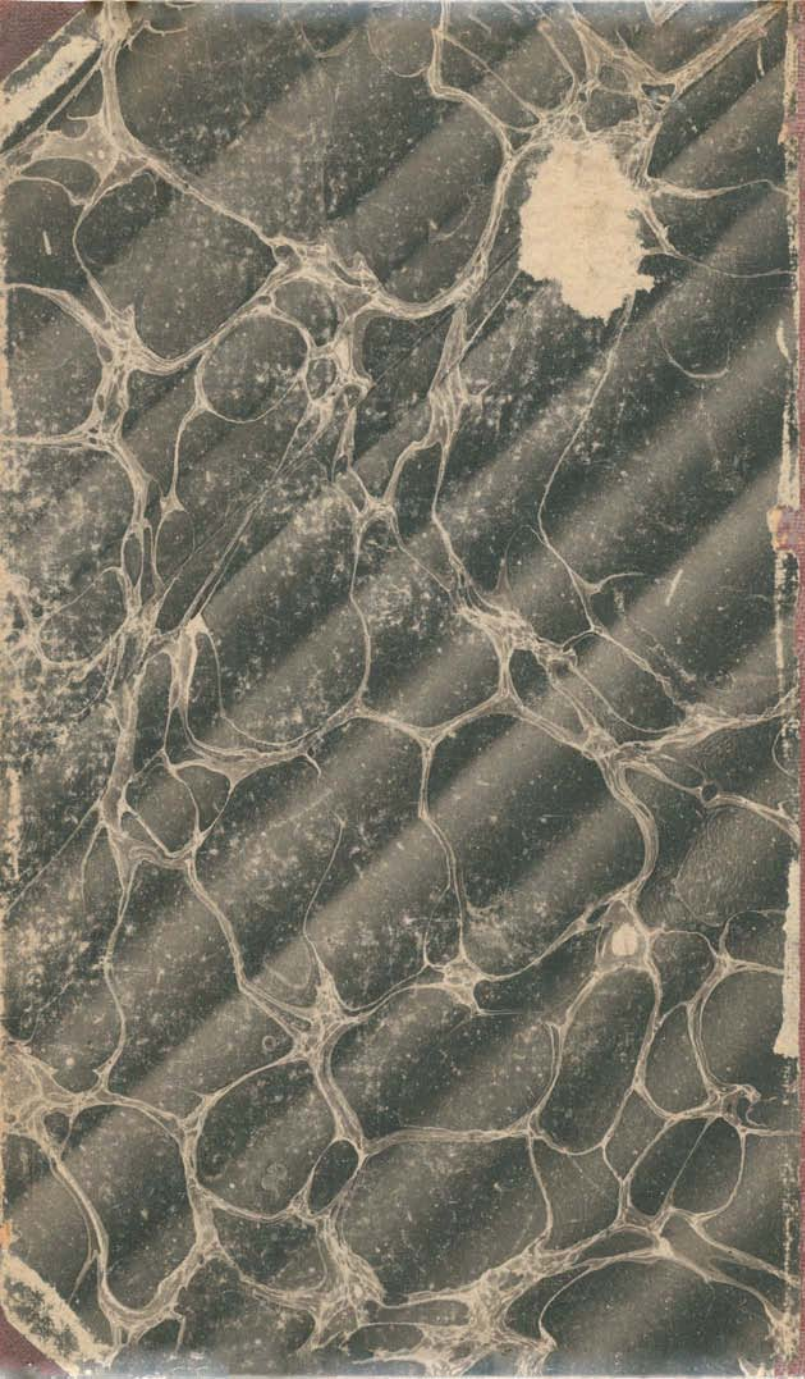
Վ Ե Ր Ջ